

УДК: 371.3 577.4 (575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-162-167

Айдаров Азамат Жекшенбаевич

И.Арабаев атындагы КУУ, Жаштар иштери бөлүмүнүн башчысы

Айдаров Азамат Джекшенбаевич

КГУ им. И.Арабаева, Руководитель отдела по делам молодежи

Aydarov Azamat Dzhekshenbaevich

KSU named after I. Arabaeva, Head of Youth Affairs Department

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭКОЛОГИЯЛЫК АҢ СЕЗИМДИН КАЛЫПТАНУУСУНУН
ЗАМАНБАП ШАРТТАРЫ**

**СОВРЕМЕННЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ
В КЫРГЫЗСТАНЕ**

**MODERN CONDITIONS FOR THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS
IN KYRGYZSTAN**

Аннотация: Азыркы учурда жаратылыш менен адамзаттын байланышы курч маселелердин бири болууда. Узак убакыттар бою жаратылышка зыян тийгизүү, анын жашоо мыйзамдарынын бузуу, жаратылышка туура эмес мамиле жасоонун жыйынтыгында бүткүл планетаны, экологиялык орду толгус терс кубулуштарга алып келди. Ошол себептүү жалпы коомчулука “**экологиялык проблема**” түшүнүгү кирди. Бул нерселер мамлекеттин баардык түзүмдөрүн, башкаруу тармактарын, экологиялык маселелерди чечүүдө конкреттүү чараларды колдонууга милдеттендирет. Мына ушундай шартта, экологиялык аң сезимди калыптандыруу жана изилдөө маселеси, адамзаттын жана жаратылыштын, адам менен адамдын мамилесин күчөтүүнү талап кылат.

Аннотация: В данное время связь человечества с природой один из истрых проблем. В течении долгого времени нанесения вреда к окружающей среде, нарушение ее законов жизнедеятельности, в результате неправильного отношении к природе привело к непоправимым экологическим явлением всю планету. Поэтому понятие “Экологическая проблема” вошла широкую общественность. Эти вещи всех структур государство, четь управления, обязывать принять конкретные меры для решение экологических проблем. В таких условиях формирование экологического сознания и проблема исследование, человекство и окружающей среды, связи человека с человеком требует усилия.

Annotation: At this time, the connection between humanity and nature is one of the most ancient problems. Over the course of a long time, causing harm to the environment, violation of its laws of life and activity, as a result of the wrong attitude towards nature, has led to an irreparable environmental phenomenon for the entire planet. Therefore, the concept of "Environmental problem" has entered the general public. These things of all structures of the state, honor of management, oblige to take concrete measures to solve environmental problems. In such conditions, the formation of ecological consciousness and the problem of research, humanity and the environment, human-human communication requires effort.

Негизги сөздөр: Экологиялык проблема, планета, экология, аң-сезим, гармония, ПРООН, Орхус Конвенциясы

Ключевые слова: Экологическая проблема, планета, экология, сознание, гармония, ПРООН, Конвенция Орхуса.

Key words: Environmental problem, planet, ecology, consciousness, harmony, UNDP, Aarhus Convention.

Экологиялык аң сезим, коомдун жана жеке адамдардын аң сезими жана жашоо турмушунун бир бөлүгү катары кароого болот. Жаратылыш коомуна спецификалык жана өзгөчө кабыл алууну калыптандыруу, убакыттын өтүшү менен экологиялык туура аң сезимдин өнүгүшүнө шарт түзөт. Өз кезегинде, калыптанган экологиялык аң-сезимди объектилерди жана кубулуштарды кабылдоонун оригиналдуулугуна да, аларга болгон мамиленин өзгөчөлүгүнө да олуттуу таасирин тийгизет. Экологиялык кырдаалды турукташтырууга багытталган иш аракеттер аркылуу, келечекте гармониялуу жана функционалдуу ишке ашышы бүгүнкү күндө айкын болуп калды. Мунун эң натыйжалуу рычагдарынын бири болуп, экологиялык билим берүү болуп саналат жана так ушул тармак жаңы муунду калыптандыруучу болуп эсептелет. Жаңы муун, жаратылыш жана айлана чөйрөдөгү болуп жаткан процесстерди түшүнө билүүсү, бир айлампага байланышкан татаал системада иштей алуусу, жаратылыш принциптерин даана талдай алуусу жана эко-маданияттын салттуу көрүнүштөрүн түшүнө билүүсү эң маанилүү.

1997-2000 жылдардагы К.Аденаур атындагы фондтун Кыргызстандагы өкүлчүлүгү тарабынан жана 2004-2005 жылдардагы ГЭФ/ПРООНдун “Кыргызстандагы глобалдык экологиялык конвенциянын ишке ашыруудагы улуттук баалоо” улуттук проектисинин алкагында жүргүзүлгөн социалдык изилдөөлөрдүн негизинде, экологиялык тармактын 316 кызматкерлерине эксперттик сурамжылоо жүргүзүлгөн. [1]

Сурамжылоонун: “Экологиялык аң-сезимди кантип калыптандырса болот?” деген суроосуна эксперттердин 60,4% экологиялык аң сезимди билим берүү программалары аркылуу ишке ашырууга болот деп жооп беришкен. Жарымынан азыраагы, тагыраагы 42,9% экологиялык аң сезимди калыптандырууда, экологияга зыян келтирүүчүлөргө катаал чара көрүлүчү мыйзамдарды киргизүү керек деп белгилешкен. Жана ошондой эле 41,3% экологиялык аң сезимди үй бүлөлүк баалулуктар аркылуу да калыптандырса болот деп айтышкан, ал эми 38,3% коомдук пикир менен байланыштырышкан. Ар бир үчүнчү жооп, экологиялык маселелерди массалык маалымат кызматы аркылуу кеңири жайылтуу да чоң роль ойнойт деп белгилеп өтүшкөн.

Ошондой эле эксперттик анализдин жыйынтыгы боюнча, азыркы учурдагы коомдук аң-сезим төмөнкү өзгөчөлүктөргө ээ:

Коомдун ар тармактуулугунун бийик көрсөткүчү, социалдык топтордун, анын ичинде, социалдык, диний жана улуттук өзгөчөлүктөргө ээ аң сезимдин ар кандай болуусу;

Коомдун био ар түрдүүлүктү сактоонун маанилүүлүгүн түшүнбөстүгү, экологиялык маселелерге кайдыгер кароосу жана аларга көнүмүш проблема катары кабылдоосу, калктын жаратылышка керектөөчү катары мамиле кылуусу;

Социалдык экономикалык реформалар аркылуу коом аң-сезиминин бат өзгөрүүгө дуушар болуусу шарт түзүп келет.

Мына ушул эксперттик далилдерге таянып, ушул эмгекте институттук жана мазмуундук шартта экологиялык аң-сезимди Кыргызстанда калыптандырууда: билим берүү, укук, ММКларга басым жасоо керектигин белгилеп, жана ошондой эле экологиялык маалымдоолорду күчтөндүрүүнүн эффективдүү жолдоруна сунуштамалар берилет.

Жарандардын билим алуу укуктары Кыргыз Республикасынын конституциясы аркылуу бекитилип көрсөтүлгөндөй, ар бир жаран билим алууга укуктуу жана айлана чөйрө тармагында билим алуу, негизги билимдин бир бөлүгү болуп эсептелет.

Экологиялык билим берүү системасы 1990 жылдарга чейин СССРдин түзүмүндө улуттук, географиялык өзгөчөлүктөрдөн көз карандысыз болуп эсептелген. 1991 жылы мамлекеттик көз карандысыздыкты алуу менен бирге эле, билим берүү программасын жаңыдан иштеп чыгуу башталган. Ушул эле жылы кабыл алынган “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы, билим берүү тармагынын реформалоосунун негизги базасы болуп эсептелген.

1997 жылы экологиялык билим берүү жобосу “Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздук концепциясына” киргизилген. [2]

Экологиялык билимдүүлүк – коомдун экологиялык коопсуздугунун эң негизги шарты. Экологиялык дисциплиналар үзгүлтүксүз билим берүү системасынын милдеттүү элементи катары сакталышы абзел. Экологиялык коопсуздук маселелери жана жаратылышты рационалдуу колдонуу боюнча жүргүзүлүүчү илимий изилдөөлөрдү алдын ала өнүктүрүүгө шарттарды түзүп берүү зарылчылыгы бар.

2003-жылдын 17-сентябрында Билим берүү министрлигинин коллегиясынын чечими жана Айлана-чөйрө жана Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин буйругу менен үзгүлтүксүз экологиялык билим берүү концепциясы жактырылып, анын жазылышына коомдун ар кайсы тармактарынын өкүлдөрү катышкан. [3]

Кыргызстан үчүн экологиялык демократия жана экологиялык маалыматка жетүү жолундагы маанилүү кадам 2001-жылы Орхус Конвенциясына кошулуу болду. [4] Орхус Конвенциясы мамлекеттердин маалымат алуу, экологиялык чечимдерди кабыл алууга катышуу жана сот адилеттигине жеткиликтүүлүк жаатында алган милдеттенмелерин камтыйт.

Башка өлкөлөрдөгүдөй эле, Кыргызстанда дагы Орхус Конвенциясынын жоболорун ишке ашырууну башка укуктук, саясий жана экономикалык процесстерден бөлүп кароого болбойт. Орхус Конвенциясы эл аралык укуктун декларативдик документтеринин милдеттүү түрдө колдонулушуна өтүшүнүн мисалы болуп саналат, анткени бүгүнкү күндө бул конвенция ага катышкан тараптардын милдеттенмелерин так көрсөтүп, алардын аткарылбаганы үчүн санкцияларга дуушар болушу мүмкүн.

Бирок, белгиленген мыйзамдык базаны жүзөгө ашырууда айрым тоскоолдуктар бар:

- Мыйзамдарды колдонуу механизми бир катар маселелерди чечүүгө негизделген, алар үчүн эч кандай убакыт алкагы аныктала элек;
- Экологиялык билим берүүгө жооптуу мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарынын жана компетенциясынын чөйрөлөрүнүн белгисиздиги;
- Регламенттер жана мыйзам алдындагы актылар так иштелип чыккан эмес жана ар кандай чечмелөөлөрдү билдирет;
- Билим берүү министрликтери менен Курчап турган чөйрөнү коргоо агенттигинин ортосундагы кызматташуу механизмдери аныкталган эмес.
- Мыйзамдарды жана ченемдик укуктук актыларды колдонуу процесси көзөмөлдөнбөйт

Мыйзамдагы сөздөр экологиялык билим берүүнүн милдеттүү талабы так көрсөтүлбөгөндүктөн, экология сабагы өзүнчө киргизилиши керек. Билим берүүнүн бардык

баскычтары, же болбосо ал башка сабактардын билим берүү программасына киргизилиши керек.

Маалыматты, билимди жана окутууну мобилизациялоо чөйрөсүндөгү потенциалды өнүктүрүү илимий, техникалык, тутумдук, укуктук жана башка маалыматтарды натыйжалуу чогултуу, талдоо жана синтездөө сыяктуу маселелерди чечүүнү камтыйт, курчап турган чөйрөнү коргоо иш-аракеттерин өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөрдү жана аларды чечүүнүн жолдорун аныктоо, айлана-чөйрөнү коргоо маселелерине түздөн-түз тиешеси бар адамдардын жана өлкөнүн өнүгүү программаларын ишке ашырууга катышкан адамдардын биргелешкен консультациялары.

Экологиялык аң-сезимди калыптандыруу максаттарынын жана милдеттеринин өзгөчөлүктөрү, бир жагынан, "коом-жаратылыш" мамилелери боюнча маалымат мобилизациясы, билим жана билим алуу чөйрөсүндөгү потенциалды карап чыгуу зарылдыгын алдын-ала аныктайт, бирок билим берүү чындыгы, экологиялык чөйрө биология, география, физика, химия жана коомдук илимдер ортосунда бөлүнгөн ар башка предметтик парадигма орнотулган, экологиялык компонент интегралдык болгону менен, билим чөйрөсүндөгү процесстер бир нече тенденциялар менен аныкталат: бир жагынан, коомдун кийинки туруктуу өнүгүүсү үчүн экологиялык билим берүүнүн зарылдыгы жана мааниси жөнүндө коомдук түшүнүк өсүүдө. Экинчи жагынан, күчтүү базага карабастан, советтик мезгилдеги илимдин өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү менен байланышкан бирдиктүү стратегияны жана концепцияны иштеп чыгуунун зарылчылыгы белгиленет. Айлана-чөйрөнү коргоо илимдери көптөгөн формаларга жана багыттарга бөлүнүп, бирдиктүү жана тутумдаштырылган экологиялык дүйнө таанымдын жаралышына тоскоол болду. Бүгүнкү күндө бул ар кандай жеке автордук укуктук билим берүү программаларынын, пландарынын, иштеп чыгууларынын болушун да чагылдырат. Ар бир автор өзүнө эң маанилүү болуп көрүнгөн айлана-чөйрөнүн объектилеринин татаал комплексинин белгилүү бир жагына токтолот. Мунун негизинде экологиялык билим берүүнүн ар кандай түшүнүктөрү курулат, жана ошого жараша пайда болуп жаткан экологиялык дүйнө таанымдын компоненттеринин мааниси ар башкача бааланат. Кыргыз Республикасында 2204 күндүзгү окуу мектептери бар (125- башталгыч мектеп, 202- негизги мектеп, 1857- орто мектеп, 20- мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын мектеби), аларда жалпысынан 1 015 172 окуучу билим алууда [5].

Мектептерде экологиялык билим берүү иш жүзүндө жок. Мисалы, борбор шаар Бишкек шаарында 150 мектептин 15и гана экология курсун окуу планына киргизген.

1997-жылы Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана маданият министрлиги орто мектептердин 9-11-класстарынын окуучулары жана экологияны терең изилдеген мектептер үчүн "Адам экологиясы биоэкологиянын негиздери менен" окуу планын бекиткен.

Ошол эле учурда, 1996-жылдын июнь айында Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана маданият министрлигинин буйругу менен гуманитардык, экономикалык, агрардык-техникалык багыттар жана адистиктер үчүн "Экологиянын негиздери" сабактын типтүү программасы бекитилген.

Бир катар учурларда экология курсу - "Азыркы кездеги табият таануунун концепциясы" дисциплинасында кездешет.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү мыйзамынын негизинде мектептер кошумча билим берүү компонентин пайдалануу укугуна ээ болушат. Натыйжада, Кыргыз Республикасындагы бир катар инновациялык типтеги мектептерде "Экология" сыяктуу сабакты окуу процессине киргизүүгө мүмкүнчүлүгүн берген өнүгүү программалары жана

жекече окуу пландары бар. Ошентип, ар кандай экологиялык чөйрөлөрдө жогорку квалификациялуу адистердин болушу көптөгөн автордук укуктун, жекече билим берүү программаларынын жана методдорунун жаралышына алып келди.

Ошол эле учурда, мектептеги экологиялык билим берүү, билимден ишенимди ал эми ишенимден аракеттин келип чыгуусун милдеттендирбейт. Демек, заманбап мектептин бир катар милдеттерине окуучуларга экологиялык аң-сезим, билим берүү, кырдаалды каалаган багытта өзгөртүү иш-аракеттеринде камтылган экологиялык эрк камтылышы керек. Окуучулардын баалуулуктары менен иштөө сыяктуу эле, экологиялык багыттагы аң-сезимди жана эркти калыптандыруу билимдин жана көндүмдөрүн өткөрүп берүүдөн да чоңураак тартип болгон тапшырмалар экендигин белгилей кетүү керек. Мугалимдер жаңы педагогикалык технологияларды өздөштүрбөсө, аларды ишке ашыруу кыйын болот, алар оюн жана интерактивдүү окутуу методдорун камтыйт.

Билим берүү министрлигинин маалыматына ылайык, учурда республиканын 5 жогорку окуу жайында төмөнкү багыттар боюнча экологиялык адистерди даярдап жатышат - "Экология жана жаратылышты пайдалануу", "Айлана чөйрөнү коргоо", "Жалпы экология", "Геоэкология", "Табигый илим жана экология", "Метеорология, экология жана айлана-чөйрөнү коргоо", "Салттуу эмес жана жаңылануучу энергия булактары", "Жылуулук техникасы, экология жана жашоо коопсуздугу".

Мындан тышкары, бакалаврларды жана магистрлерди даярдоонун жаңы билим берүү программаларына өткөндүгүнө байланыштуу "Экология" (кээде "Экологиянын негиздери") дисциплинасы табигый илимдер блогунда милдеттүү түрдө киргизилген. Мындан тышкары, "Экология" жана "Жашоо коопсуздугу" сабактары боюнча типтүү программалар иштелип чыккан.

Экология боюнча ЖОЖдор аралык окуу-методикалык кеңеш уюштурулган. КМУда, адистерди даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу менен алектенген экологиялык билим берүү боюнча ЮНЕСКОнун кафедрасы түзүлдү. Билим берүү, илим жана маданият министрлигинин алдында, Билим берүү институту, эл аралык уюмдар жана долбоорлор, кадрларды кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу маселелери каралат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясында жана КУУда бул жаатта жогорку квалификациялуу кадрларды даярдаган аспирантура жана докторантура иштейт. Биология жана экология илимдеринин доктору, бүгүнкү күндө айлана-чөйрөнү коргоо боюнча атайын кеңештер түзүлө элек, ошондуктан кандидаттык жана доктордук диссертацияларды коргоо табигый жана гуманитардык циклдар менен байланышкан сабактарда жүрөт.

Ошол эле учурда, жогорку жана орто окуу жайларындагы бир катар кыйынчылыктарды белгилей кетүү керек:

- Куралдуу инструменталдык базага карабастан, айлана-чөйрөнү коргоо илимдери көптөгөн формаларга жана багыттарга бөлүнгөн, бул экологиялык дүйнө тутумунун тутумдаштырганга жана тутумдаштырылышына жол бербейт.
- Биология жана экология боюнча билим берүү программаларынын көпчүлүгү студенттерге биологиялык ар түрдүүлүктү жана жергиликтүү флора менен фаунаны сактоо боюнча конкреттүү көндүмдөргө жана идеяларга багытталат, бирок алардын көпчүлүгү жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн тутумдаштырылган топтору жөнүндө бөтөнчө түшүнүктөрдү берет. Бирок, адамдар алардын жашоосунда кездешет. Ошол эле учурда,

студенттерге өз өлкөсүнүн биологиялык ар түрдүүлүгү жөнүндө, анын корголушу керек болгон түрлөрү жөнүндө билим берилбейт.

- Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан орто мектептер үчүн сунушталган эко билим берүү, биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо, климаттын өзгөрүшүнүн алдын алуу боюнча жаңы билим берүү программалары жана окуу пландары жокк эсе.

- Мектептер үчүн айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы окуу-методикалык адабияттар менен камсыздоо канааттандыраарлык эмес.

Мына ушул жагдайлар экологиялык билим берүүнү артка тартып жатканынан кабар берет. Экологияны бүгүнкү билим берүүнүн жалпы системасына киргизүү өтө актуалдуу экенин биздин изилдөөлөрдүн натыйжасы ырастап жатат. Экологияны окутуу методдорунун формасын жана мазмунун тартыш үчүн илимий жана педагогикалык изденүү зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Глобальные экологические конвенции: возможности Кыргызстана. Тематический обзор.-Б. ПРООН, 2004.-160 с.
2. Концепция перехода Кыргызской Республики к устойчивому развитию до 2010 года // газета «Эркин Тоо» от 26 апреля 2002.
3. <https://kk.convdocs.org/docs/index-197041.html>
4. <http://aarhus.kg/kg/zhanylyktar/orhus-konventsiasynyn-kabyl-alynyshyna-20-zhyl-toldu.html>
5. Статистикалык жыйнак, Билим берүү жана илим министрлиги, Бишкек-2011 ж.

List of used literature:

1. Global environmental conventions: opportunities for Kyrgyzstan. Thematic overview-B. UNDP, 2004.-160 p.
2. The concept of the transition of the Kyrgyz Republic to sustainable development until 2010 // “Erkin Too” newspaper dated April 26, 2002.
3. <https://en.convdocs.org/docs/index-197041.html>.
4. <http://aarhus.kg/kg/zhanylyktar/orhus-konventsiasynyn-kabyl-alynyshyna-20-zhyl-toldu.html>
5. Statistical collection of the Ministry of Education and Science, Bishkek-2011.

Рецензент: к.б.н., и.о. профессора Ахматов М.К

УДК 308: 338. 91

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-167-171

Исмаилова С.С.

Ж. Баласагын атындагы КУУ, мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүүнүн технологиялары кафедрасы, окутуучу

Исмаилова С.С.

КНУ им. Ж. Баласагына, кафедра дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, преподаватель

Ismailova S.S.